

Початки міського самоврядування у Верхньому Потиссі (XIII ст.)

Із формуванням комітатської системи, у XIII ст. угорські королі запрошували на службу не тільки німецьке духовенство, але і світських рицарів, надаючи їм великі земельні наділи. Посада жупана разом із землею поступово ставала спадковою. У зв'язку з німецькою колонізацією, на територію Верхнього Потисся проникали саксонці та фландрійці. Останні фігурують у судовій справі за 1216 рік, як мешканці поселення Батар (Угоча) (A Váradu..., 1898, old.366). Через рік згадуються наступні населені пункти (villa): Лувец, Мартін, Холмі (Угоча), Йоаніс, Марк (Берер), Ноль-Ечед (Сатмар), Сент-Петер (Саболчі) (A Váradu..., 1898, old.138, 164, 168, 206, 336). Королівський маєток Берер згадується у 1214, 1233 роках, а у 1230 році – німецьке поселення на віллах Сатмар і Неметі (Сату-Маре) та Кашша (Кошіце). Спробуємо з'ясувати наступне питання: чи мали такі населені пункти (вілли) автономне самоврядування?

Невдалий похід угорського короля Ендре II (1205 – 1235 рр.) у Єгипет під час п'ятого хрестового походу дав привід до повстання угорської знаті проти короля. Вимушений кантулювати перед повсталими баронами – магнатами, котрі мали на своєму боці більшість лицарів, Ендре II підписав у 1222 році важливий політичний документ, відомий під назвою “Золота булла” Ендре II. Цей документ відображав тенденцію феодалів – закріпити юридично свої станові права та привілеї, забезпечити постійний контроль над королівською владою, аж до права порушення війни проти короля у тому випадку, якщо король не буде дотримуватись того, що він пообіцяв у буллі. У декотрих пунктах угорські магнати зробили великі поступки лицарям, останні отримували значний вплив у місцевому самоуправлінні (общині комітату). Цим документом були обмежені права жупанів, а лицарі звільнялись від податків. “...Бажаємо, щоб ані ми, ані наші нащадки у будь-який час не могли сховити або розорити жодного з сервієнтів (дрібних та середніх феодалів) на користь якого-небудь магната.” Їхні маєтки “не повинні обкладатися ані колектою (різні податки на користь короля), ані податком під назвою “денарії з вільних”... Жупани комітатів нехай не виносять рішень щодо маєтків сервієнтів, якщо справа не торкається збирання грошей або десятини... Жупани комітатських замків нехай взагалі нікого не судять, крім людей, що належали до їхнього замку” (Хрестоматія..., 1963, с.711). Однак, уступаючи цим дрібним феодалам, знать не випускала зі своїх рук основного керівного впливу у політичних справах Угорського королівства. У той самий час “Золота булла” забороняла пожалування посад та земельних маєтків іноземним

феодалам, не забезпечувала ніяких привілеїв містам, селянам і переселенцям (История..., 1971, с.127). Проте, не завжди так було. У 1230 році угорський король Ендре II подарував віллі Сатмар цілу низку міських привілеїв: “прибульцям, німцям Сатмар Нейметі (hospitibus Teutonici Zathmar Nemehti) ... надаються свободи, так само, як саксонцям”. Мешканці поселення Сатмар отримали наступні привілеї: право недоторканості жителів; вілла має право захищатися зі зброєю, чотирма лучниками; жителі виводяться з-під влади всіх суддів, крім суду скарбника і зобов'язані служити тільки королівській величності; право обирати будь-кого керівником для управління (majorem villae), який би чинив суд над ними у разі вбивства, крадіжки або іншого злочину; вони звільнялися від сплати мита за користування поромною переправою. У привілеї Ендре II наказує, що жупан Сатмарського замку, інші пани не сміють порушувати цього указу. Жителі сплачували десятину у сумі 12 динарів. На користь церкви платили ¼ податку зі свого поселення за згодою преподобного Отця Рейнгольда, єпископа Трансильванії. Вони отримали право обирати та утримувати священника згідно своєї віри, і який був звільнений від влади Архієпископа з Шашвара (Fejer, 1829a, p.212). При відвідинях королівської святості цього поселення, його жителі мали забезпечити короля обідом та вечерєю. Крім того, з волі короля теперішнім жителям вілли Сатмар та їхнім нащадкам надавались у вічне користування сусідні землі, які колись належали Діонісію, сину Сімоніса. Надані жителям свободи і маєтки залишалися недоторканими, а сам привілеї був скріплений секретною печаткою. Цей документ був написаний Угрином, архієпископом Калочі, двору королівської каштелярії у Недіво Преображення Господнього. З іншого боку цей документ підписали преподобний Роберто, Естергомський Архієпископ, Грегоріо Лауренцій; Клего Стерський, Александро Варадський, Булчу Чонадський, Рейнгольд Трансильванський, Бенедікто Бачинський, Стефано Загребський, Бартоломео Пейчський, Бартоломео Веспремський й інші угодні Богу керівники церкви, Мойш-палагін, Ласло – державний суддя та жупан Бачі, Петро – брат Марцела, королівський суддя та багато інших, що виконують службу в багатьох комітатах королівської влади (Fejer, 1829a, p.213).

Але після монголо - татарської навали у 1242 році, котра не оминула Угорське королівство, перед угорськими королями постало завдання - заселити спустошену країну і відновити систему державного управління.

У другій половині XIII ст. розпочалася чергова хвиля німецької колонізації. Німці – колоністи оселялися в низинних районах, містах оскільки їх основна маса була ремісниками, які послушували своє заниття з торгівлею, сільським господарством, лісовими промислами, солевидобуванням. Угорські королі запрошували німців – переселенців,

які принесли традиції міського самоврядування заснованого на Саксонському праві (Магдебурзьке право).

У 1247 році Бейла IV дарував і закріплював за госпітами Лупрехтгази (Берегово) низку міських свобод: недоторканість приватної власності, рівність всіх громадян незалежно від народності; право обирати священника; користуватися земельними угіддями, водою, луками для випасу худоби; сплачувати один динар мита за підводу; проводити торгівлю по суботах. У містечку, де вагоме місце займало вирощування винограду і торгівля, населення сплачувало загальний податок у свято Архістратига Михайла. У Лупрехтгазі діяв автономний суд бо краді і вбивства розглядались тільки жупаном, який під час візиту у містечко обідав і вечеряв, а їжу готували городяни (Fejer, 1829, p.455-456).

У 1255 р. молодий король Іштван, у зв'язку із збільшенням прибульців та всім разом госпітам з Лупрехтгази, за давні заслуги перед королівською величністю на їх прохання підтвердив давні права та дозволив користуватися землею Уркутелеке. Згідно королівського наказу ця земля була продана госпітам Лупрехтгази. Тут у документі визначено розширення меж населеного пункту від джерела Міх до відстані потічка або річки Баса, поблизу відомих лугів, якими також можна користуватися до визначених меж. У документі підтверджувались давні права передавати у спадок майно та володіти ним. Привілей закінчується словами: „Так, госпіти наші збільшують наші землі та володіння, і ніхто з вельмож не має чинити безпорядок, тобто хто порушить права госпітів, той викличе гнів короля” (Nagy, Deák, Nagy, 1879, old.33-34).

У 1262 році в Пожоні (Братіслава) король Бейла IV та його син королевич Іштван (Іштван V) розділили між собою навіні Угорське королівство. Іштван став володарем східної частини королівства і почав роздаровувати міські привілеї поселенням; в свою чергу Бейла IV отримав західну частину Угорського королівства. Обидва представники династії Арпадовичів (IX ст. – 1301р.). У 1262 році угорський король Іштван V дарував такі привілеї Севлюшу (Виноградову): недоторканість вільної особи, право приймати участь у всезагальних ярмарках, проведення власного суду, сплачувати незначні податки, поселятися на вільї Зеулеус, проводити ярмарки у переддень Великих Свят, недоторканість приватної власності, вирішення кримінальних справ, утримання поромної переправи на р. Тиса, полонування на звірів, проведення судових розслідувань у випадку порушення прав жителів, барони без дозволу жителів не могли тут посилитися та чинити свавілля над ними, користування землею Дрох, утримувати та відправляти одного добре озброєного поїна до королівської армії (Wenzel, 1870, old.31-32). Отже, згідно цих привілеїв жителі Севлюша оголошувалися вільними людьми, королівськими підданими. Вони здобули право розв'язувати внутрішні справи. За вище згадуваним привілеєм на

жителів не поширювалися судова компетенція голови комітату Угоча. Громадяни отримали право обирати суддю, який був одночасно і старостою. Він розглядав судові справи, судив жителів та виносив вироки. Громада відтепер давала дозвіл на поселення феодала у Севлюші. В іншому випадку відсутності такого дозволу феодал не мав права оселитися тут, де переважно проживали угорці та саксонці (Галжега, 1925, с.8). У 1280 році угорський король Ласло IV подарував Севлюш на правах бенефіція коміту Миколі (Wenzel, 1874, old.292). Проте цей документ було скасовано Ендре III у 1290 році. Привілей 1262 року був підтверджений королівською грамотою Ендре III 1294 року.

У 1264 році молодий король Іштван V на прохання жителів міста подарував їм права та свободи, якими користувались громадяни міста Фегервар. Громадяни Сатмара-Нейметі отримали наступні привілеї: обирати суддю міста, який би вирішував всі їхні справи, невирішені справи у зв'язку з ускладненістю голова передавав власне на суд короля, право торгувати вином і тканинами тільки жителям Сатмара-Нейметі, іншим чужоземцям заборонялося, право обирати місцевого священника, під час перебування короля у місті на один день жителі мали обслужити його обідом та вечерю, право проведення вільних ярмарків у шостий день тижня, жупану Угочі та Гереуді Вохнаку наказувалося про передачу прав жителям Сатмара-Нейметі користуватися Ерденським лісом, звільнялися від сплати податків. За ці всі права жителі Сатмар-Нейметі мали виставляти шість лицарів у повному обмундируванні для служби у королівському війську. Надані їм королем свободи захищаються недоторканістю та скріплюються подвійною печаткою (Szirma, 1809, old.146). У 1291 році угорський король Ендре III підтвердив попередні привілеї Сатмара-Нейметі.

У 1271 році угорський король Іштван V надіслав листа до госпітів з Лупрехтгази на їхнє прохання підтвердити права, надані блаженним Бейлою IV. Звідси привілей отримує наступне: привілеї Бейли IV за 1247 рік з підтвердженням проведення судових вироків та оголошень урочистих указів у храмі. Цей документ було складено Магістром Бенедиктом, Препостом Варола, у присутності Святіших Отців-Філіпа з Естергому, Стефана з Калочі, двору нашої Канцелярії та інших двадцяти трьох вельми поважних мужів (Wenzel, 1870, old.345).

У 1290 році егерський єпископ Андреас на прохання судді, громадян, колоністів („...Judex, ciues, et vniuersitas hospitum de Cassa...”) надає священнику Кашни право вирішувати всі духовні справи (Wenzel, 1870a, old.14). На цей час Кашня вже має права – захищатися міською стіною та використовувати печатку.

Отже, таким чином, не дивлячись на розподіл Угорського королівства між Бейлою IV та Іштваном V окремі населені пункти у документах згадуються як вільні (помістя), котрі належали королівській та сеньйоріальній владі. У даному регіоні зміцнювалися віллі Сатмар-Нейметі, Кашня, Лупрехтгаза та Севлюш, що перебували під

покровительством королів, які поновлювали та підтверджували їхні права. Таким віллам (можливо, новим невеликим містам чи містечкам) були притаманні певні економічні та юридичні привілеї, якими керувались їхні жителі при автономному самоврядуванні не без участі прибуваючого німецького та угорського населення.

Миськов І., Барбіл О.

Начало городского самоуправления в Верхнем Потисье (XIII в.)

(Резюме)

В статье рассматриваются письменные документальные воспоминания об отдельных населенных пунктах Верхнего Потисья (XIII ст.), которые получали автономное самоуправление от королевской власти. Конечно им было далеко до городов того времени, но полученные королевские привилегии: решение всех своих вопросов на территории поселения, пользование пахотными землями, проведение торгов и другое, позволяет нам утверждать, что такие королевские виллы (поселения), как Кашша, Сатмар-Неймети, Лупрехтгаза, Севлюш имели признаки городского автономного самоуправления, и только отдельные вопросы разрешались в государственных королевских учреждениях. Такие виллы стали предвестниками городов или местечек тех времен в данном регионе, брали активное участие в автономном самоуправлении не без участия прибывающего немецкого и венгерского населения. Но наибольшего расцвета достигли населенные пункты Сатмар-Неймети и Каша, которые получили самоуправление.

I.Miskov, O.Barbil

The begining of town self-governing in the Upper Tisa (XIII century)

(Summary)

The article gives a detailed study of the written documents dealing with several settlements in the Upper Tisa of the XIII century that had gained the right to self-governing from the royal power of the time. Though they were not really similar to towns, characteristic for historical period still they benefitted from privileges given by the royal such as: the right to settle all the local questions on their territory; the right to use the fields; the right to fairs and many others. All these gives us the right to state that such royal villas (settlements) as Kashsha, Satmar-Neimety, Luprechthaza, Sevlyush had the

signs of town autonomus self-governing and that only several questions were left to the royal state establishments. Such villas had become the predecessonsof town in the region. They took an active part in the autonomus self-governing and the new-coming German and Hungarian settlers joined actively in. Those settlements that got the right to self-governing reached the highest level of development. They were Satmar-Neimety and Kashsha.

Додаток

Грамота короля Бейли IV (1235- 1270)

(українською мовою публікується вперше, латинський текст грамоти надрукований у збірнику документів: Fejer G. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. - Budae, 1829. - T.IV. - vol.1. - p.455-457)

Бейла, Божою милістю король Угорщини, Далманії, Хорватії, Рами, Сербії, Галичини, Волині, Куманії і Болгарії. Усім віруючим і Христа, які будуть бачити нижню грамоту, вітання у Господі. Те, що дозволяється королівською волею, має залишитись непохитно міцним. Отже, ми хочемо перейти до викладу по-порядку усіх цих сьогоднішніх і наступних (вільних прав). Оскільки, знаходячись у нашій присутності, нашим наймилішим власникам-переселенцям відносно самого володіння землею Лупрехтгази, ми зволили підтвердити нашим привілеєм і щодо їхніх нащадків, то ми це надали і подарували. Перелік цих вільних прав такий. Щоб у саме (селище) люди входили безпечно і вільно (там) почувалися; назад нехай повертаються коли захочуть і завжди без втрат, з усім майном та з вигідними для себе торгами, які хай роблять згідно того ж (вільного права); нехай (нашими власникам-переселенцям Лупрехтгази) розрізняються (судові справи), щоб на суд заступника нашого судді за винятком трьох (злочинів) і кровопролиття, крадіжки і, само собою, убивства людини, не виносилися дрібниці, а в усіх інших справах хай підкоряються суду старійшини їхнього селища; звычайно третя частина доходу від цих трьох суддів нехай іде старості також цього селища. А десятину із всього урожаю і вина хай віддадуть їхньому єпископу, якого самі оберуть. Церква ж їхня нехай належить до Естергомського архієпископату і хай буде без юрисдикції органу влади. А своєму священнику нехай дають одну марку з (кожних) 50 осель; і коли прийдуть обжинки хай дають сніданок і обід в один день і жодного року нічого більше хай не будуть зобов'язані платити, хіба, що давати на свято св.Михайла від кожних воріт по дві мірки (зерна). А коли по всьому королівству буде проводитися податковий збір для короля, хай вони будуть зобов'язані сплачувати частину вказаного збору. Щодо цього (вільного права), то люди будь-якого стану і будь-якої мови, що живуть поруч, нехай користуються одним і тим же вільним правом. (Усе) корисне хай беруть собі, скільки хочуть і скільки можуть з

названих земель, як із гір, так із долин протягом одного дня, прийшовши у ліс Берега із свинями та худобою і в тому же лісі, якщо хочуть, можуть рубати дерево для будівель. Але якщо хтось із людей позбавлений радості мати свого нащадка, а такими є сині і донька, то нехай віщежупан буде зобов'язаний не брати нічого з речей або власності тієї (людини), але хай (та людина) має вільну можливість давати чи передавати кому хоче у спадок (майно). Базар хай мають у суботу, і як ті, що купують, так і ті, що продають, хай не будуть зобов'язані платити, крім одного динара з кожного воза, більш нічого. А нашому віщежупану, який до них приходить, хай дають сніданок і обід в один день. Але якщо хтось з вільних людей, які приходять на цю територію, буде турбувати і чинити їм перешкоди, то він викличе королівський гнів і відчепе нашу руку. Щоб засвідчити увіковічення цієї справи, ми видали цей текст. Дано року Божого 1247 року.

Грамота короля Бейли IV (1235- 1270) – Латинський текст

Bela, Dei gratia, Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Seruiae, Galliciae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariae, Rex. Vniuersis Christi fidelibus praesentes litteras inspecturis, salutem in Domino. Quod regia auctoritate sancitur, firmum debet stabilitate consistere. Ad vniuersorum igitur notitiam, praesentium et posterorum, harum seria volumus peruenire: quod accedentes ad nostram praesentiam Hospites nostri charissimi, de Luprechtháza, a nobis diligenter postularunt, ut libertatem, quam eisdem Hospitibus nostris super ipsam terram Luprechtháza concessimus pertualiter, dedimus et contulimus, et eorum posteritatibus possidendam, nostro dignaremur priuilegio confirmare. Quorum libertatis series talis est: ut ad ipsum homines secure veniat, et libere, commorentur; et cum voluerint recedant saluis semper omnibus rebus, et vendendis suis vtilitatibus, quas fecerint super eadem; ad iudicium vice nostri iudicis, exceptis tribus: sanguine, furto videlicet et homicidio, in nullo pertinere dignoscantur, sed in omnibus aliis causis eorundem iudicium audiant maioris villae ipsorum; de quibus videlicet tribus iudicis tertia pars villico etiam eiusdem villae cedat. Decimas vero eorundem in frugibus, et in vino praesentem sacerdoti ipsorum, quem ipsi elegerint. Ecclesia vero eorundem ad Archiepiscopatum Strigoniensem contineatur, et sit sine iurisdictione magistratus. Plebano vero eorundem de quinquaginta mansionibus dent vnam marcam; et cum aduenerint Fertiones, dent prandium et coenam vna die; in quolibet vero anno nihil magis soluere teneantur, nisi in festo S. Michaelis de qualibet porta duo pondera. Et cum collecta Regis per totum regnum exigetur, ipsi partem collectae soluere teneantur. Ad ipsam autem congregati cuiuslibet conditionis et linguae homines vna fungantur libertate. Vtilitates vero, dictarum terrarum, tam montium, quam vallium et aquarum, ac etiam quantum possunt vno die cum porcibus et pecoribus ad sylvam Bereg peruenire, percipiant sicuti volunt; et in eadem sylua ligna ad aedificia mactare. Si quis autem hominum

sui haereditis solatio carederet, idest: filio et fina, et tunc de rebus eiusdem, siue de possessione, nihil Dominus recipere teneatur; sed cuiusque volet, libertatem habeat dandi, seu dimittendi facultatem. Forum habeant die Sabatho, et tam ementes, quam vendentes nihil magis soluere teneantur, nisi de quolibet curru vnum denarium. Vice autem Comiti nostro, ad eisdem venienti – – dent prandium et coenam vno die; si qui autem liberos homines, ad ipsam terram venientes molestauerint, et prohibendo dumnauerint, iram regiam incurrent, et sentient manus nostras. In cuius rei testimonium, memoriam dedimus praesens scriptum. Datum Anno Domini MCCXLVII.

Література

- Гаджега В. Севлюш особливо под королями Арпадовичами // Подкарпатська Русь. - Ужгород, 1925. - Рочник II. - ч.1. - С.7-12.
- История Венгрии. - М., 1971. - Т.1. - 644 с.
- Хрестоматия по истории средних веков / Под ред. акад. С.Д. Сказкина. В 3 томах. - М., 1963. - Т.2. - 751 с.
- A Várady regestrum. - Budapest, 1898. - 520 old.
- Fejer G. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. - Budaë, 1829a. - Т.III. - vol.2. - 495 p.
- Fejer G. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. - Budaë, 1829. - Т.IV. - vol.1. - 480 p.
- Nagy I., Deák F., Nagy G. Hazai Okleveltár (1234-1536). - Budapest, 1879. - 473 p.
- Szinna A. Szatmar varmegye. - Budan, 1809. - I rész. - 258 old.
- Wenzel G. Arpadkori Új Okmány tar (1261-1272) - Pest, 1870. - VIII köt. - 479 old.
- Wenzel G. Arpadkori Új Okmány tar (1290-1301) - Pest, 1870a. - V köt. - 336 old.
- Wenzel G. Árpádkori Új Okm. (1270-1301) - Budapest, 1874. - XII köt. - 707 old.